

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԻՆ ՎՐԱՅ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բայց տակաւին կը մնայ կարգադրել միութեան, խնդիրին ամենէն դժուարին կողմը, այսինքն՝ դաւանակա՝ տարբերութիւնները կարգադրել, որ դարերէ ի վեր եկեղեցիներու մէջ կը տիրէ: Ինչպէ՞ս լուծել այդ ստուգապէս ամենածառն խնդիրը: Հա՛ր է արդեօք որ միութիւնը տեղի ունենայ երբ դաւանութեանց տարբերութիւն կայ, Բացարձակապէս պէտք չէ՞ արդեօք որ Լատին եկեղեցին Հրաժարի այն դաւանութիւններէ՝ որոնք անազան Հոգեկուծացան՝ եւ Հաստատուեցան, եւ ուսուցումը չէին նախկին քրիստոնէութեան մէջ. կամ թէ պէտք չէ՞ որ Արեւելեան եկեղեցի՝ ընդունի Արեւմուտքի կաղնած նոյն դաւանութիւնները: Եկեղեցիներու մէջ ճշմարիտ միութիւն մը կամ ամէնեղծ բարեկամութիւն մը կը՝ ա՛յ արդեօք գոյութիւն ունենալ, եթէ աստուածաբանական խնդիրներու վերայ Համաձայնութիւն չըլլայ: Յայտնի է թէ ոչ:

Եկեղեցական միութիւնը ամէն ատեն ենթադրուած է Հաւատոյ միութիւնը: Բայց կրնա՞յ արդեօք յուսացուի որ եկեղեցիներէն մէկը կամ միւսը իր վարդապետութեան կէտերէն Հրաժարի: Արեւելեան՝ օրթոտոք եկեղեցին ստուգապէս զայն երբեք պիտի չընէ: Նա ամէն դաւանութիւնները անփոփոխ պահած է, ի՞նչպէս որ անոնք թաւրոտեցան՝ կաթողիկեայ եկեղեցւոյ ամէն անդամներէն նախնական քրիստոնէութեան ատեն, Նա դիւրութեամբ պիտի չընդունի Արեւմտեան՝ եկեղեցիին եւ առանց իր գործակցութեան Հաստատած դաւանութիւնները: Ինչ որ նա Փլուրենտիոյ մէջ ստորագրեց, յօտարութեամբ չէր, այլ պարագաներէ բռնադատեալ Հաւանութիւն, յայտ-

նեց, Ինչպէ՞ս հնար է յուսալ որ Արեւելեան եկեղեցին դաւանի Հոգւոյն Սրբոյ եւ յՈրդւանք ըլլաւմը, քանի որ նա կը հիմնուի աւետարանին բառակաջ, բացատրութեան վերայ, եկեղեցւոյ Հայերեւոյն վկայութեան վրայ, Կոստանդնուպոլսոյ տիեզերական եւ ընդունուած ժողովին վճիռին վրայ, եւ ընդհանրապէս ընդունուած հանդամակին վրայ, որոնց ամէնքն ալ ի Ջորջ բողոքական դատ ուրիշ բանի վրայ չեն խօսիր: Նոյնն է ուրիշ շատ մը դաւանական կէտերու մասին ալ, որոնցմով իրարմէ կը բաժնուինք: Լատին եկեղեցին ալ կրնա՞յ արդեօք իր կողմէն Հրաժարիլ յետագայ ժամանակներու դաւանութիւններէ, որոնք կը պատկանին Հոգւոյն Սրբոյ ըլլաւման, կամ մարդարաբանականութեան վրայ, Եւսոյն: Միտքէ իսկ անցնելու քա՛ն չէ. որովհետեւ Լատինը միշտ պիտի ըսէ թէ իր կազմածները հին վարդապետութեանց պարզաբանութիւնները կամ ճշգրտանութիւններն են: Բայց արդեօք իրաւացի՞ է, որ այս պատճառով բռնադատէ իր Արեւելեան քոյրը, ինչպէս զայն բրաւ Լուդովիկ եւ Փլուրենտիոյ մէջ: Ոչ, եւ դարձեալ ոչ: Որովհետեւ այս կերպով կեղծաւորութիւնը պարտաւանած կ'ըլլայ, եւ բռնադատած կ'ըլլայ ուրիշներ դաւանիչ այնպիսի կէտեր՝ որոնք անոնց համոզմամբ ճշմարիտ չեն: Ի՞նչ կը մնայ ուրեմ՝ ընել: Կացութիւնը յուսահատական չէ՞ արդեօք: Դարերով վիճաբանութիւններ շարունակեցին այս խնդիրներուն շուրջը, եւ երբեք չկրցան քաջ մը աղբէ տանիլ այդ միութեան խնդիրը: Քանի որ երկու եկեղեցիներու ալ տեսակէտը բացարձակապէս իրաւացի կը տեսնուի, ոչ միշտ եւ ոչ միւսը Հրեան է իրր հերետիկոս ամբաստանել: Ի՞նչ

կը մնայ ուրեմն ընել, բայց եթէ համաձայնութեան կերպ մը գտնել:

Պէտք կ'ըլլար ցուցնել եւ հաստատել թէ, դոնէ շատ տեսակէտներու՝ երբեւ, հաւատքի իսկական տարբերութիւն չկայ, եւ թէ երկուքին մէջ եղած տարբերութիւնները՝ աստուածաբանական բանաձեւերու խոդիւններն են:

Այդ պարագային միութիւնը իսկոյն հրահարաւոր կը դառնար, եւ երկու եկեղեցիներէն իւրաքանչիւրն ալ կրնար պահել իր վարդապետելու եւ դաւանելու կերպերը, եւ մէկը միւսին իւր դաւանարանութեան ոճը ստիպողակա՞ն չէր դարձնէր: Ուրեմն Արեւմտեան եկեղեցիին պարտքն է, որ Արեւելեան եկեղեցիին բացատրէ ու հաստատէ, թէ իւր նոր կաղմած հաւատոյ միջոցները ուրիշ բա՛: չեն՝ բայց եթէ հնաւանդ չորստոնէութեան մէջ ընդունուած նախընթացներէն, քաղուած եղբայրացութիւններ: Այն ստեան Արեւելեան եկեղեցին ալ կրնայ տղ տեսակէտը իւր օրինաւոր եւ կանոնաւոր ճանչնալ, ստանալ, պարտաւորեալ չլալու ինքն ալ միեւնոյն կերպով վարուելու եւ ա՛րք դաւանական միջոցները քարոզելու, եւ այսպէս կրնա՞ն երկուքը իրարու հետ հայտ ապրիլ, եւ փոխադարձաբար զիրար չգատափեանել:

Այն հերետիկոսները՝ որոնք սխալ վարդապետութիւններ կը սորվեցնեն, իրաւ որ հարցալ չէ ա՛նց հետ եկեղեցեական հաղորդակցութիւն ներկ: Բայց ինչո՞ւ ներելի պիտի չըլլայ, որ եկեղեցւոյ մէջ գտնուին ահաբախներ, որ ամենեւին՝ մոլորութիւն մը չեն վարդապետեր, բայց միանգամայն չեն դաւանիր ամէն կէտերը զորս Արեւմտեան եկեղեցի՝ այժմ կը վարդապետէ: Անշուշտ հին դարերու սուրբ հայրերը կաթողիկէ եկեղեցւոյ անդամներ էին, եւ նոյն իսկ եկեղեցւոյ ամենէն մեծ զարդերն էին: Բայց աշուհւորներ մնոնք չդաւանեցան թէ Հոգիւ՞ Սուրբ կը բոլի ի յՈրդւոյ, ի՞նչ մաքրաբան մը կայ, թէ Սուրբ Կոյսը ա-

ռանց մեղաց ա՛րարտ յղացած է, եւայլն: Արդ, Արեւելեան եկեղեցիին տակաւին այդ միեւնոյն կացութեան մէջ կը մնայ, Նոյն ժամանակեցեալ Արեւմուտքի մէջ կատարւած վարդապետական ը՛դլայնումներուն, որոնք իրեն համար օտար մնացին, եւ հիմակ այլեւս անհնարութեան մէջ կը գտնուի այդ Արեւմտեան գործողութիւնները ճանչնալու: Թող իրեն իրաւունք տրուի պահել այն դրութիւնը, զոր ունէին նախին դարերու սուրբերը: Թող իրեն ներուի փրկութեան հասնիլ այն հաւատքով զոր ունեցան մարտիրոսները, եւ զոր դաւանեցան եկեղեցւոյ վարդապետները: Աստուածաբանուկա՛ կարծիքներու տարբերութիւններ պէտք չէ որ արգիլեն եկեղեցիներու միութիւնը:

Պէտք է նոյնիսկ յայտարարել, թէ այս կերպ միութիւն նոր ստեղծուած կամ նոր հաստատուած խնդիր մը չէ, այլ միայն աւելի բացայայտ եւ աւելի կի՛ւղանի մեւ մը տալ է այն միութեան՝ որ միշտ եղած էր, եւ որ երբեք ամբողջպէս կորած չէ: Աւելի լաւ բացատրելու համար կրնանք ըսիլ. թէ երբեք Արեւելք եւ Արեւմուտք իրարմէ բոլորովին չբաժնուեցան, ալլ միայն ցաւայի պաղովութիւններ եւ չախա՛ծրեղէժ՝ հակառակութիւններ տեղի ունեցան, եւ պէտք է որ միութեան կէտերը աւելի ուժ ժողման եւ յարաբերութիւն՝ եր արտաքին եւ տեսանելի ըլլան, անտեսանելի ըլլային չ՛բաւեր: Այս կերպով տեղի կ'ունենայ հաւատոյ միութիւն մը, միեւնոյն ատեն ուրիշ կողմէ) տարբերութիւն մը ինչինչ կէտերու վրայ, որոնք մէկուեւ կողմէն բացայայտ կերպով աւանդուած կ'ըլլան, իսկ միւսին) կողմէն ծածուկ կերպով ճանչցուած, այսինքն, իւր հի՛մն ընդունուած վարդապետութեանց մէջ լուեկայն պարունակուած կէտեր: Եւ եթէ ապագային տիեզերական ժողով մը կը գումարուի, ուր աղաաբար կը հաւաքուին բոլոր քրիստոնէութեան մասերը, եւ Արեւելեաններն ալ, ստանալ բաւրոյական ճշդութեւ եւ բնապատկերութիւն կրելու, կը համոզուին Արեւմտեաններուն վարդապետածին ճշմարտութեանը եւ պաշտօ-

Հոգին զկծեցուցանելու եւ զզացումները յիւրաւորելու համար գրուած են Սովորաբար ուրիշ բան չը յիշուիր, բայց եթէ պապին նուիրակին, Հոմաբերտոս կարդինալին բռնէ ընթացքը եւ յախտն ոգին, որ ստոյգ իրաց վիճակը բարաբեցու միջոցներ չէին: Եթէ ես այ Արեւելեան խնդիրն վրայ դասախօսութեան մէջ՝ այդ կէտերը չչեցտեցի, պատճառը այն է, որ տուեալն լաւ կերպով ուսումնասիրած չէի այդ պապերուն նամակները:

Երեսմի Արեւմտեաններ խօսքերին առջեւ մղելով, ըսելու կը հասնին, իբր թէ Արեւմուտք մեծամեծ բարեք եր, ըրած ըլլայ Արեւելքին: Եւ ամենեւին մտադրութիւն չեն դարձներ, որ Արեւմտեան ազգերուն նոյնիսկ պապութեան ալ ձգտում եր ու քաղաքականութիւնը ուրիշ բան չէին, բայց եթէ միշտ, գոնէ վերջին ժամանակ եր: մէջ, Արեւելքին դէմ ուղղուած թշնամութիւններ: Կը մոռնա իսկ, թէ Կարոլոս Մեծը պահելու համար, հարկ եղաւ պապ տոնապէս կործանել Բիւզանդական իսկ, եւ թէ մինչեւ իսկ Յոյն վեհապետներուն ուղեցին զանաւ անոնց հնամանդ լատինական կամ կայսր տիտղոսը: Ձեռք յիշել թէ Բիւզանդիոյ կայսրներու դէմ պատերազմներ մղուեցան, եւ թէ անոնց Իսապիոյ մէջ ունեցած օրինաւոր ստացութիւնները ձեռքներէն յափշտակուեցան, Կոստանդինոսեան սուր տուուրութեան պատրուակին վրայ հիմնուելով: Կը մոռցուի եւս թէ կարծեքեալ ինչակիրներն եղան, որ Արեւելեան կայսրութիւնը կործանեցին, Յունաստանը նուաճեցին, եւ դարերու տեսողութեամբ զայն ճնշեցին եւ ստրկացուցին: Կը մոռցուի նոյնպէս, որ Իննովկենտիոս Գ. պապին հրամանով, առանց խիղճ ընելու յափշտակեցին Յոյներուն եկեղեցական ստացութիւնները, դրաւեցին անոնց եկեղեցիները, եւ Լատին եկեղեցիներու վերածեցին: Յոյն եւ զիսկոպոսներ իրենց աթոռէն վոնտեցին, նոյնիսկ բաղամալայ թմականները:

Պէտք է ճշմարտութիւնը ճանչնալ դաւաճանաւոր տարբերութեանց մասին ալ, եւ եթէ կ'ուզուի այդ գետնին համաձայնութեան, միայնակի, պէտք է նախապէս իրաց կացութիւնը գիտնալ, թէ ինչ եւ ինչպէս է:

Բայց ահա ճիշդ այդ կէտն է, որ միշտ զանց եղած է:

Այդ խնդիրներուն վրայ գրուած է, եւ մասնաւորապէս Հոգւոյն Սրբոյ բղիճան է. բաղաւժ հացի կիրառութեան համար, որ մէջին դարուն ատեն իբր վարդապետական կէտ մը նկատուած էր, եւ ոչ իբր պարզ եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիր մը: Այդ մասին ալ կը պակսէին հասկանալորդներուն տեսութեանց եւ իսկական դժուարութեանց ծանօթութիւնները. իւրաքանչիւր կողմ խնդիրը իւր տեսակէտէն նրկատի կ'առնէր, իւր ուզած կերպով կը պատճառաբանէր, եւ երկու կարծիքներու համաձայնութեան գալը միշտ անհնարի: Կը դառնար:

Փլորենտինոյ ժողովին մէջ այդ կէտերուն վրայ խօսեցան, բայց մասամբ միայն Լատին վերադարձ կերպով: Ոչ պատմութիւն, ճանչցուած էր, եւ ոչ սուրբ հայրեր ուսումնասիրուած էին: Լատինները սուր պատճառաբանութիւններ գործածեցին Յոյները համոզելու թէ Հոգին Սուրբ կը բղիճի եւ յիլովոյ: Մինչեւ իսկ Լոթներորդ, այսինքն Նիկիոյ Բ. ժողովին մէկ կարծեցեալ խօսքը վկայութեան բերուեցաւ, որ կեղծ գրուած մըն էր: Նոյնպէս եկեղեցւոյ հայրերէն ալ սուր վկայութիւններ յառաջ բերուեցան, եւ ուրիշ վկայութիւններ ալ արեւստակեալ մեկնութեամբ լատինական վարդապետութեան վերածուեցան: Ձեռք ուղեր ըսել թէ չարամտութեան արդիւնք էին այդ եղածները: Թերեւս բարեմտութեամբ կը հաստատային, որ այն սուր վիշտութիւնները՝ որ յառաջ կը բերուէին, վաւերական գրութիւններ ըլլան: Բայց այժմ տեսնուի Յոյներ եւ ոչ Լատիններ քննադատական ուսմանց եւ պատմական ճշմարտ-

Քեանց գաղափարը չունէին, որով կարենային անվաւեր գրուած մը վաւերական գրուածէ տարբերել: Հոգւոյն Սրբոյ եւ յՈրդւոյ բղիւսան մասին կուտակուած, եւ հին հայերէտ անուններով յառաջ բերուած իրականութիւններուն շատութիւնը, կարծես թէ նոյնիսկ Յոյներէն ոմանց վրայ ախչափ աղօթեցութիւն գործեց, որ չհամարձակեցան հակառակ խօսիլ, եւ այս պատճառով լատինական վարդապետութիւնը ընդունեցին, ախչափ հաւատարմութիւնը թէ իրօք այսպէս եղած ըլլայ հին սուրբ հայերէտ սորվեցուցած վարդապետութիւնը: Այդ վարդապետութիւնը լաւ ուսումնասիրուած չէ. եւ անկէ յառաջ եկած դժուարութիւններն ալ յայտնուած չեն:

Նոյնը պիտի ըստէ պապին գերակայութեան նկատմամբ: Հին ժամանակէն յետեւ արեւէ փոքրիկ նշան մը, որ Հռոմի հայրնայութիւն վրայ արեւէ իշխանութիւն մը կը յայտնէ, կը գործածուի իբրեւ փաստ այն իշխանութեան՝ որ այսօր երբեք պատկանէ փակաւնութիւնը կը սորվեցուի Արեւմտեւոր դպրոցներուն մէջ: Չանապատութիւններ ճշդիւ չկատի չեն առնուիր, եւ այդ հոր դաստիարականց հետ կը նոյնացուին աշխարհի վկայութիւններ, որ բնաւ դասանկարն ոյժ չունին: Ասանկով կը կարծուի գործը դիւրացուցած ըլլալ, բայց երբեք չ'ընտելիր դժուարութեանց հանգոյցը, որոնք եւ ոչ իսկ մտադրութեան կ'առնուին: Սրբարարմէ շատ կը տարբերին իշխանութիւն մը որ գործնականապէս կայ, եւ վարդապետութիւն մը որ կը սորվեցնէ թէ այս իշխանութիւնը ուղղակի Աստուծոյ հաստատուած է, եւ թէ եկեղեցւոյ համար անհրաժեշտ հիմ մըն է: Այստեղեւորմ յիշեալ երկու տարբեր իրերը, յիմարածական ձեւերով խորացու հետ նոյնացուած են: Սուրբ հայրերէն ամէն մէկը, որ Հռոմի եպիսկոպոսին պատուանուն մը տուած է, անմիջապէս յառաջ կը բերուի իբրեւ պատկան իշխանութիւն կազմող դաստիարակութեան վկայութիւն մը:

Միեւնոյն պատճառաբանելու եղանակը կը գործածուի, մաքրարաւ խնդիրին վրայօք ալ: Կը կարծուի թէ ննջեցելոց համար եղած աղօթքին արդիւնատուութիւնը և մաքրարանի մը գոյութիւնը բացարձակապէս միեւնոյն բանը եղած ըլլան: Բայց անոնք նոյն չեն: Ով որ ննջեցելոց համար կ'աղօթէ, այս ընելովը մաքրութեան յատուկ տեղւոյ մը գոյութեան գաղափարը կազմած չ'ըլլար:

Պատարագի մը գոյացափոխութեան խնդիրը, ինչպէս կ'երեւի, Արեւմտեւոր մէջ ալ ամէն ատեն լրջօրէն նկատուած ու քննարկուած խնդիր մը չէ:

Պարզապէս Հռոմէական պատարագամատոյցին վրայ հիմնուած է այդ վարդապետութիւնը, վասնզի անկեալ Հոգւոյն Սրբոյ կոչման աղօթքները չունին: Ուստի անոնք որ Արեւելեան պատարագամատոյցին եւ անոնց վարդապետութիւնը չեն ճանչցած, սովորեցան ըսել թէ իսթուրիոյն կատարումը կը լրանայ միմիայն Քրիստոսի արտասանած սուրբ խօսքերով: Բայց ոչ ոք լաւ կերպով նկատի առաւ Հոգւոյն Սրբոյ կոչման խօսքերուն՝ բոլոր Արեւելեան պատարագամատոյցներու մէջ ունեցած ընդհանրութիւնը, եւ ոչ ալ դիտեց թէ շատ հին է այն վարդապետութիւնը, որ այս խօսքերուն վրայ կը հիմնուի մարագործութեան խորհրդոյն զիտաւոր մարմն: Սուրբ Կիրիլը Երուսաղիմացի, հինբուն մէջէն ծիսական նիւթերու վրայ գրող ամենէն մեծ հեղինակը, չի կրնար իբրեւ նախադրած վայելող վկայութիւն մը նայուիլ, եւ ոչ ալ կշիռի չառնուելիք հեղինակութիւն մը հարծել: Նաեւ անոր հետ ուրիշ համաւոր Արեւելեան եկեղեցւոյ հայրեր, միեւնոյն բանը կ'ուսուցանեն: Այստեղեւորմ անոնք նկատի չեն առնուիր, եւ այսօր ալ տակաւին բոլոր արեւելածէս վարդապետութիւններէն ընդհանրութեան կ'ըլլայ, որ իրատուութիւն թէ արագործութիւնը միմիայն Քրիստոսի խօսքերուն արտասանութեամբ կը լրանայ: Այն ատեն պէտք կ'ըլլայ ըսել, թէ Հոգւոյն

Սրբոյ կոյման հանդիսաւոր արարողութիւնը, աւելորդ եւ անշնանակ ծիսակատարութիւն մըն է: Ասիկա Արեւելեան արարողութեան մասացու հարուած մը տալ լսել է՛րլլայ, եթէ երբեք այն մասը, որ իւր արարողութեան գագաթնակէտը կը կազմէ, անշնանակ բան մը եղած ըլլալ ըստի: Այս ալ պարզապէս Արեւելեանը լատին լոնջ ըսել կ'ըլլայ: Երբոր դործը այս ձեւին կը լիւրածուի, այլեւս Արեւելեան եկեղեցին իւր սեփական արարողութեամբ որբուործութեան խորհուրդը կատարած չ'ըլլար, ալ պարզապէս Հռոմէական եկեղեցւոյ արարողութեամբ, որչափ որ նա Հոգւոյն Սրբոյ կոյման խօսքերը արտասանէ: Եւ այս բանը կը կատարուի դիտեալով մէկտեղ, թէ՛ այդ լատինական կարծիքը երբեք մոռուած հաւատալիք չէ, եւ նոյնիսկ Արեւմտեան եկեղեցւոյ դաւանական կանոնի պատուոյն բարձրացած չէ: Մինչ շատ դիւրին բաժնի է երկու կարծիքները իրարու հալաեցնել: Բաւական պիտի ըլլար ըսել թէ Քրիստոսի խօսքերն են որ խորհուրդը կ'իրականացնեն, որովհետեւ այդ խօսքերը պէտք է ճշմարտութեան համապատասխանեն, բայց որպէսզի այդ խօսքերը իրենց արդիւնքը յառաջ ընեն՝ պէտք է եկեղեցւոյ սրբադոժութեան եւ անոր խորհրդական դիտաւորութեան, արդիւնքն ըլլան: Բայց որովհետեւ Հռոմէական պատարագամատուցիքն մէջ սրբապարծութեան մասը կը բաղկանայ միմիայն Քրիստոսի խօսքերով, պէտք է որ անոնք իրենց արդիւնքը լրացնեն անմիջապէս որ է՝ արտասանուին: Ասոր հակառակ, որովհետեւ Արեւելեան եկեղեցւոյ մէջ, եւ նոյն եկեղեցւոյ դիտաւորութեան համեմատ, Քրիստոսի խօսքերէն ետքը արտասանուող Հոգւոյն Սրբոյ կոյման խօսքեր, սրբագործութեան էական մասն ու անոր յուսմն են, ասկէ ալ զը հետեւի, որ Արեւելիքի մէջ սրբագործութեան արդիւնքը կը լրանայ երբ որ Հոգւոյն Սրբոյ կոյման խօսքերը կ'արտասանուին, եւ Քրիստոս ինքն ներկայ կ'ըլլայ երբ Հոգւոյն Սրբոյ խօսքերը կ'մերջանան:

Երբ այդ բացատրութեան ընդունելութիւնը անհնար դատուի, պէտք կ'ըլլայ, բոսել, թէ եկեղեցւոյ հայրերուն ամենէն նշանաւորներէն շատերը մոլորութեան մէջ էին, եւ թէ նոյնիսկ եկեղեցին իւր ընդարձակ մասին մէջ սխալի մէջ էր, եւ կր սխալէր աստուածային պաշտաման պատկանող ամենէն նուիրական խորհուրդի մը նկատմամբ: Ո՞վ պիտի կարենայ ընդունել այս պիտի ծանր, եւ այնչափ տխուր հետեւանքներու տանող երկաշարաքանութիւն մը:

Յարեման է դրոշմի խորհուրդի մեքերեքալ խնդիրն ալ: Փոտի ատենէ սկսելով Արեւմտեանը սկսան իրր անյաւեր նկատել Արեւելեան եկեղեցւոյ մէջ պարզ թարահաններէ մատակարարուած դրոշմի խորհուրդը: Սակայն կ'ենթադրեն թէ արեւելածէս կաթոլիկ քահանաներ պապական աթոռէն յատուկ արտօնութիւն ստացած են դրոշմ տալու, եւ թէ այս պատճառով մաւեքական է իրենց մատակարարած դրոշմի խորհուրդը: Բայց այս ալ այնպիսի տեսակէտ մըն է, զոր հնար չէր յայտնել իսկ, եթէ պատմութիւնը լաւ ուսումնասիրուած ըլլար: Բացառապէս լատինական եւ լեռին դարերու մէջ սկսուած սոփորութեան արդիւնք է դրոշմի մատակարարութիւնը եւ պիտկոպոսին մերապահուած ըլլալը: Նախնի ժամանակներու մէջ, ամբողջ քրիստոնէութիւնը, ինչպէս եւ բոլոր Արեւելք միջեւ այսօր, դրոշմի մկրտութեան կից կու տար, եւ մկրտութեան պաշտօնեան դրոշմն ալ կր կատարէր, առանց փնտռելու թէ եպիսկոպոս էր կամ քահանայ: Ուշ ատեն, երբ որ տղայոց մկրտութիւնը օրէնք եղաւ, Արեւմուտքի լատինական սոփորութիւնը երկու արարողութիւնները իրարմէ զատեց, եւ դրոշմը քիչ մըն ալ մեծնալուսն պահեց: Այս ատեն երկու արարողութիւններն ալ երկու պաշտօնեաներուն մէջ բաժնեց, մինչ անկէ առաջ անխտրաբար՝ երբեմն մէկը եւ երբեմն միւսը մկրտութեան ամբողջ արարողութիւնը կը կատարէր: Մկրտութիւնը քահանաներուն տրուեցաւ, եւ դրոշմն ալ եւ պիտկոպոսներուն: Ինչպէ՞ս ուրեմն կարելի

է, այս պարագաները գիտնալէն ետքը, քա-
հաններէն արուած գործմին: վաւերակա-
նութեան մասին երկբայութիւն յարուցա-
նել:

Պէտք է ուրեմն ճշմարտութեան ծառա-
յել, միմիայն ճշմարտութեան համար, եւ
իրերուն լուրը քննութեամբ, եւ ոչ թէ վե-
րելիքոյ եւ ոչ անկեղծ ջատագովականե-
րով զբաղիլ, բուն զգուարութիւնները ծած-
կել, եւ պարագաները բոլորովին տարբեր
տեսութեանց ներքեւ ներկայել: Ընթար-
տութիւնէն խուսափելու կամքը Ռիշտ կար-
ճատեա քաղաքականութիւն մըն է ու գլխա-
րադէ հետեւանքներու կը տա՛ի: Մարդ
միայն ինքզինքը կը խաբէ, երբ որ զգուար-
ութիւնները կը ծածկէ: Այդ ենթադրու-
թեան ներքեւ կաղմուած հաստատքը ոչ ա-
մուր է եւ ոչ հիմնական: Շատ աւելի մեծ
պիտի ըլլան ամօթն ու շփոթը, երբ որ օր
մը ճշմարտութեան դիմացը գտնուին, այն
ճշմարտութեան՝ որուն ներկայութեան
պատրաստուած չէին: Եւ ոչ ալ այս կեպոյ
հնար է շահիլ զանոնք, որոնք որ շահելու
լանք կ'ըլլայ, եւ եթէ շահուին ալ, եղած,
հաստատուն գործ մը չէ: Արեւելեանները
շատ նուազ վստահութիւն պիտի ունենան
մեր վրայ եւ աւելի տկար պիտի տեսնա՛ն

մեր կողմը, երբ որ մեր գրութիւնը իրենց
ներկայացուի անհաստատ կամ սուտ պատ-
ճառարանութիւններու վրայ հիմնուի:
Եւ եթէ պահ մը մեր այս տեսակ պատճա-
ռարանութիւններէն ազդուելով մեր կողմին
շահուին ալ, քիչ ետքը կը հասկնա՛ որ մեծ
հիմը խախտու է, եւ այդ բանին հետեւանք-
ները շատ աւելի աղէտալի կ'ըլլան:

Անշուշտ մենք ալ Արեւելեաններէն պիտի
ուզենք, որ Նոյն ճշմարտութեան սիրով եւ
նոյն համարձակութեամբ վարուին մեր դա-
ւանանքներու նկատմամբ: Անոնք ալ մար-
դապետութեանց ճշմարտութիւնը պէտք է
շմերժեն պարզ յամառութեամբ, եւ ոչ ալ
աշուրնին զոցեն ուղիղ եւ հաստատուն
պատճառաբանութեանց հանդէպ: Եթէ մենք
պէտք է ընդունինք որ, օրինակ համար.
Արեւելքին մէջ Հոգւոյն Սրբոյ կոչումը օ-
րինաւոր է, Արեւելցին ալ՝ որ լատին հա-
րերուն գրութեանը կ'ոգտնանա՞նք, պէտք
է իւր կողմէն ընդունի, որ արքագործու-
թեան մասին լատինական վարդապետու-
թիւնը շատ հին է, եւ պատճառ մը չկայ որ
երկբայութիւն յարուցուի, առանց Հոգւոյն
Սրբոյ կոչման կատարուած արքագործու-
թիւններուն վաւերականութեան վրայ:

ՄԱՔՍ ԻՇԽԱՆ

(Շար. 2)

Թրգմ. Մ. Ա. Օ.